

Různé

Za Miroslavem Pauzou

Přednášel pro poloprázdnou síň na Novotného lávce, za oknem šedá řeka a podzimní Hrad s Malou Stranou. Představoval tehdy, v půli listopadu 2019, svoji poslední knihu, *Ideu strukturální demokracie*. „Primitiv, ale i pseudodemokrat se vyznačují preferencí ‚svobod‘ a ‚práv‘ před vázaností a povinností.“ „Mezi důvody [vyprázdňení demokraticismu] vynikají tři: zbytnění stranickosti, destruktivní role politiků a vláda peněz.“ „Brzdou rozvoje naší civilizace je politická korektnost.“¹ Šetřil výkladem, kterým ve své knize tyto věty rozváděl a vysvětloval. Nemírnil jejich souzvuk s antidemokratickou kulturní kritikou a se současným populismem. Ani ho nezdůrazňoval. Mluvil prostě jako demokrat přesvědčený, že demokracie je dost silná, aby o sobě snesla diskusí a kontroverzní výroky; dokonce, že by bez takového pohledu degenerovala. Viditelně si užíval rozpaků těch v publiku, kteří si s tím nevěděli rady a kradmo se rozhlíželi, zda dát najevo své pobouření. Hrály mu oči a potěšen se usmíval pod vousy.

Bylo to jedno z jeho posledních veřejných vystoupení, přednášel pak tuším ještě v Brně. Nemoc si už krutě vybírala svou daň, ale byl tehdy ve svém živilu, plně sám sebou. Včetně toho úsměvu pod vousy to byl Miroslav Pauza tak, jak je na něj dobré vzpomínat.

I.

Někdy nás klopotání a bloudění tvaruje víc než naše úspěchy. Pauza počátkem osmdesátých let minulého století, to mu bylo čerstvě třicet let, převzal vedení Oddělení dějin české filosofie na Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Byl to danajský dar. Oddělení bylo v rozkladu, kromě spolupracujících důchodců (Slavomil Strohs, Marie Bayerová) z těch, kteří na oddělení v osmdesátých letech pracovali, napsal jen Václav Tomek dobrou a citovatelnou práci o české filosofii. Tradice zkoumání dějin novější české filosofie, kdysi na Ústavu spojená s Karlem Kosíkem, Josefem Zumrem a Robertem Kalivodou, byla zlomená a zapovězená. Nadto se Pauza ocitl uprostřed mocenských her na ostře sledovaném pracovišti. Nepatřil k těm, kteří by z takových her měli potěšení, a neměl pro ně ostatně žádné

¹ Viz Pauza, M., *Idea strukturální demokracie. Politická filosofie na principu respektu k Řádu skutečnosti*. Praha, Filosofia 2019, s. 21; s. 20 a s. 19.

nadání. A právě proto byl do nich stále více zatahován.

Těžce si vytvářel síť spolupracovníků mimo oddělení (Jaroslava Pešková, Petr Horák), rozvíjel vztah s brněnskou katedrou a s partnerským slovenským pracovištěm SAV, po osmi letech pak vyšel největší výsledek této spolupráce, *Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení (od roku 1848 do roku 1948)*.² Komentovaný seznam jmen, která se v ní nesměla objevit, by představoval zajímavý vhled do normalizační paranoi, nemluvě o těch, která tam směla být, jen byla-li vykupována protokolárními větami předmluv. Přesto to byl kus poctivé ediční a místy i badatelské práce, ironií osudu se ovšem vydání *Antologie* zpozdilo. Vyšla v roce 1989 a sametová revoluce rychle proměnila ony včera vynucované kompromisy v křiklavé nedostatky.

Osmdesátý devátý sice Pauzovi umožnil, aby se věnoval vlastním tématům, ale oddělení nadále zůstalo de facto záležitostí jediného muže. Tvrdohlavě bojoval o jeho revitalizaci – která byla v nových podmínkách pravděpodobně nemožná, dějiny české filosofie se pluralizovaly a rozprostřely po řadě vesměs univerzitních pracovišť³ – až

do hořkého konce, tedy zrušení oddělení a jeho organizačního odsunutí na vedlejší kolej.

Prošel si tehdy nebezpečně blízko zatrpknutí, nakonec ale dokázal situaci zpracovat a přetvořit, vytěžil z ní pro své práce v posledním desetiletí a zvláště pro *Ideu strukturální demokracie* pevně domyšlenou perspektivu – abych použil jeho slova, perspektivu tichosti.

II.

Psát dějiny české filosofie – pokud nezástanou u archivářství a inventury recepce světového filosofického kvasu v provinciálním prostředí českých zemí prostřednictvím výčtu jeho vlivů v díle toho či onoho českého myslitele, ostatně málokdy filosoficky sečtělého – to je hodně tvrdá práce na chudém úhoru. Bylo by té práce ostatně dost, i když by se zůstalo jen u té „vlivologie“.

V polovině devadesátých let vydal Pauza dva texty zabývající se Christianem von Ehrenfelsem.⁴ Ukazují na malé ploše, jak mistrovsky se sám naučil překračovat „vlivologii“. Díla položeného profesora filosofie na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě

na období po roce 1945 a předchozí období tematizuje jen výjimečně.

2 *Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení (od roku 1848 do roku 1948)*. Zpracoval a autorsky připravil kolektiv dějin filozofie Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze pod vedením M. Pauzy a Ústavu pro filozofii a sociologii SAV v Bratislavě pod vedením D. Hajka. Úvod a závěr napsal J. Černý. Praha, Svoboda 1989.

3 Současné Oddělení pro studium moderní české filosofie na Filosofickém ústavu AV ČR má mnohem užší záběr, koncentruje se

4 Pauza, M., Konceptce „tvarových kvalit“ Christiana von Ehrenfelse. *Filosofický časopis*, 43, 1995, č. 6, s. 935–958; týž, Výzva Christiana von Ehrenfelse Tomáši G. Masarykovi k založení „reálného katolicismu“. *Filosofický časopis*, 42, 1994, č. 2–3, s. 199–212 a s. 463–479. Pauza tehdy v osobních diskusích intenzivně probíral ehrenfelsovskou inspiraci rasových teorií, ale pokud vím, vyjma jediné věty v prvním z uvedených článků (s. 950) k tomu nakonec nic nenapsal.

(později na Německé univerzitě v Praze) a okrajově zmiňovaného předchůdce *Gestaltpsychologie* promýšlel v perspektivě přímých i zprostředkovaných brentanovských východisek (Meinong, Masaryk, Husserl), paralelního nasazení otázek (Dilthey) a zároveň předznamenání strukturálního funkcionalismu. Prokresloval horizont, ve kterém lze smysluplně interpretovat výkony české filosofie, v tomto konkrétním případě Masarykovy úvahy o náboženství.

Nicméně největší potíž s psaním dějin české filosofie nespočívá v překonání vlivologie, ale v nezbytnosti při nich alespoň trošku provozovat filosofii českých dějin. Nejméně natolik, abychom promysleli, proč – když uvažujeme o myšlení, které je ve své univerzalitě vždy relativní k určité historické situaci – vymezovat jednu z takových situací jako českou, resp. jako národní. Nebylo by smysluplnější uvažovat třeba o středoevropském kontextu, ve kterém představuje nacionalita jen jednu z charakteristik?

Nejméně od Schauera a Masaryka, kteří definitivně rozlomili a diskreditovali samozřejmost nacionalistické odpovědi, se tato otázka vrací. V šedesátých letech na ni odpověděli Kosík a Patočka, Pauza se ale ve své odpovědi vrátil zpět až k Masarykovi. Učinil tak v nejlepších pasážích svého inspirovaného výkladu o Masarykově pojetí náboženství. Masarykův realismus nejméně „v náboženské sféře – zahrnuje vědomí o bytosti chybující a zdokonalu-

jící se...“⁵ A uvažovat o této v dějinách zajaté bytosti znamená promýšlet, ale především prožít minulost, „abychom našli její ‚organickou svázanost‘ s přítomností... a mohli tak stvořit sami pro sebe vlastní (národní) ideje...“⁶ Přítomnost je „svorník, o který se jedná“ a o něj se opírá „odkaz smyslu minulosti a budoucnost konkrétní komunity, o kterou již nyní především jde...“⁷

Masarykovský je tu důraz na převlastnění si historických daností a determinant tvořivým sebevědomým individuem, aby z nich – i jim navzdory – dotvářelo sama sebe k plně odpovědnému životu. V konkrétní souvislosti s národem pak ono Masarykovo úzkostné ošklivení si pojetí národa jako alibi pro přijetí morálních koncesí, nedostatečnosti a malých poměrů, naléhavost imperativu „znát se [v národním životě] ke všemu“⁸, tedy extenze nevyvlastnitelného individuálního svědomí do pomyslného svědomí národního. Masaryk ovšem nachází oproti té strašlivé váze, kterou na individuum klade, oporu ve víře, v naději, „že je možné na něco se spolehnout, možnost[i] žít z budoucna“⁹. A v záležitosti národa tuto víru ještě jaksi zdvojuje přesvědče-

5 Pauza, M., *Výzva Christiana von Ehrenfelse Tomáši G. Masarykovi k založení ‚reálného katolicismu‘*, c.d., s. 209.

6 Tamtéž, s. 210.

7 Tamtéž, s. 110.

8 Masaryk, T. G., *Problém malého národa*. In: *Týž, Ideály humanitní; Problém malého národa; Demokraticismus v politice*. Ed. J. Navrátil. Praha, Melantrich 1990, s. 75.

9 Patočka, J., *Dvě studie o Masarykovi*. In: *týž, Češi I*. Ed. K. Palek – I. Chvatík. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 12. Praha, OIKOYMENH 2006, s. 348.

ním o Prozřetelnosti daném určením českého národa. O sto let později už taková naděje, že je možno žít z budoucnosti, není myslitelná, dokonce ani jako víra ne. Budoucnost už není, co bývala.

III.

Ale to je třeba přesněji vysvětlit. Pauza odmítal postmoderní impuls a urputně se držel na půdě emancipační moderny. A takový emancipační projekt se neobejde bez důvěryhodné regulující ideje lokalizované v budoucnosti, u Miroslava Pauzy bez ideje *demokratického socialismu*. Promítl tuto ideu sofistikovanou interpretací do Fischerovy *Krise demokracie*, ale tam – ani v dalších Fischerových pracích z třicátých let – toto sousloví nenajdeme. Pochopitelně. Sousloví i jeho význam pochází z žité zkušenosti; ze zkušenosti jinocha prožívajícího pražské jaro (Pauza maturoval v roce 1968), ale také ze zkušenosti muže v předvečer čtyřicítky, který v listopadu a prosinci 1989 nosil na demonstrace transparent s tímto heslem a stoicky se usmíval udiveným pohledům.¹⁰ Myslím, že tehdy demokratický socialismus ještě naposledy spojoval s budoucností, pro niž lze činně jednat.

Emancipační projekt bez důvěry v budoucnost je paradox. Pauza se v *Ideji strukturální demokracie* s touto dosti často promyšlenou situací levicového intelektuála ve dvacátém století vyrovnává poctivým, ale velmi trpkým a osamělým způsobem. Není možné re-

zignovat na kritické poznávání, vůči pohodlnosti navykého myšlení musí stát tvrdá rozumová práce, schopnost precizovat „odborný problém“ a pojednat ho jako výhradní záležitost „filosofické teorie“. Tvořivý člověk by nedělal dobře svou práci, kdyby nebyl „přesvědčen o správnosti a průkaznosti svých řešení“ a kdyby podle nich nežil. Potud budoucnost trvá jako rozumově uznatelná možnost lepšího vývoje a jako zavazující.

Avšak „byla by to zlá pýcha, opravdová hybris“, kdyby myslitel uvěřil, že kvůli jejich správnosti, jasnosti a přesvědčivosti bude svět poslušen řešení, která mu poskytl.¹¹ Odborná intelektuální práce nastavuje zrcadlo křivé hubě zabydlených a bez potřeby myšlení k použití pohotových frází, včetně těch demokratických a humanistických, vlastně nejvíce právě těm, a již proto se nemá a nesmí kompromitovat tím, že by se snažila lichotit veřejnému mínění, že by rezignovala na část své strohé prostoty v zájmu širší publicity.

Proti době, která je a chce být haselná, která „ubytovává nihilismus“ na místech, jež bývala „vyhrzena ideám a velkým myšlenkám“,¹² Pauza pozvedá tichost. Tichost vyrůstá z otřesení racionality spjaté s principem výkonu,

¹⁰ Bohužel nemám pro to jiný doklad než vlastní vzpomínky.

¹¹ Srov. Pauza, M., *Idea strukturální demokracie. Politická filosofie na principu respektu k Řádu skutečnosti*, c.d., s. 505. Pauza zde sice cituje Fischera [Fischer, J. L., *Lísty o druhých a o sobě*. J. Opelík (ed.). Praha, Torst 2005, s. 341 a s. 342], ale kontextem zcela přetváří celou myšlenku.

¹² Pauza, M., Tichost. Meditace k evangeliu podle Matouše 5,5. *Studia Philosophica*, 57, 2010, č. 1, s. 119.

znamená narušení „útlonosti zdravého rozumu“.¹³ Uvažovat o ní vyžaduje zrak dost ostrý, aby rozpoznal takřka nezřetelnou hranici, která ji odděluje „od trpnosti, pasivity a dokonce amorfnosti“.¹⁴ Klidné setrvání na svém, na svém poznání i na svém truchlení, které neprovází očekávatelný odpor. Neprovází, protože jsou věci, které nemůže změnit člověk, jen Bůh. Zbývá jen příslib, který je „sice v ideálním smyslu zcela legitimní, ale pro ‚tady a teď‘ zůstává jen imaginací...“¹⁵

Vratká pozice, ve které musíš stavět hráz proti rezignaci – a s ní proti tomu, co děsí Pauzu nejvíc, proti indifferenční amorfnosti – zase jen z písku rezignace. A dobře o té vratkosti víš, jen ustoupit není kam.

IV.

Idea strukturální demokracie je napsána kolem Fischerovy *Križe demokracie*. Najdeš v ní mnoho dobrých a přesvědčivých interpretací Fischerových textů z třicátých let, vydaly by spolehlivě na řádnou a vstřícně recenzovanou monografii. Musíš je ale hledat. Při tom motivy, které Pauza ve Fischerově díle akcentuje, kontrastují s důsledným, někdy dosti ostentativním vynecháním jiných motivů. A obávám se, že často právě těch motivů, které současné fischerovské bádání považuje za nepominutelné. A nadto vstupuje do hry to, co Pauza s půvabně nehoráznou provo-

kativností označil jako okasionalismus, tedy čtení Fischera jako „jistého fenoménu v *dějínách* moderního českého filosofického myšlení, který se může stát *příležitostí* ke kritické analýze... současnosti“.¹⁶

Přístup v tomto smyslu okasionalistický osvědčil Pauza nejen vůči Fischerovi. Z pohledu „kritické analýzy současnosti“, přesněji řečeno kulturní kritiky poučené Husserlem, Heideggerem a v menší míře také Frankfurtskou školou, čte okasionalisticky dějiny moderního českého myšlení – a opět způsobem, který u některých individualit tohoto myšlení působí mimo kontext Pauzových úvah jako zlá karikatura. Snad nejnapadnější je v knize exponovaný rozdíl mezi Fischerovým a Pauzovým obrazem F. X. Šaldy, najdeme zde ale i z hlediska současného historického poznání dubiózní exkurzy o athénské demokracii – obhajitelné jen funkčně jako frapantní předvedení nepřemýšlivě konstruované demokratické tradice –, do černé a bílé zjednodušenou ideologickou mapu první republiky atd.

V určitém smyslu *Idea strukturální demokracie* sabotuje sama sebe. Odkrývá odbornické kritice nejslabší místa, nutí čtenáře bloudit labyrintem odboček, jejichž přínos není vždy přesvědčivý. A přitom ji napsal zkušený autor, který dobře věděl, jak se vyhnout zbytečné zranitelnosti – a uměl by to nepochybně provést i v případě této knihy, stačí si prolistovat jeho předchozí texty.

13 Tamtéž, s. 122.

14 Tamtéž, s. 121.

15 Tamtéž, s. 122.

16 Pauza, M., *Idea strukturální demokracie. Politická filosofie na principu respektu k Řádu skutečnosti*, c.d., s. 506.

Řekl bych, že tu byla při práci ta půvabnější stránka tichosti, ono už úvodem zmíněné usmívání se pod vousy. Psal jsem dosud o Mirkovi podle svědectví jeho děl, a vycházela mi proto figura osamělá a jaksi smutná. Měl ale obrovský dar humoru a nemyslím teď banální schopnost žertovat a bavit společnost, ale humor, který je formou sounáležitosti s druhými nedokonalými a chybujícími lidskými bytostmi a uznání (nikoliv absolutoria) nedokonalosti vlastní. Humor, ve kterém se nemožnost stát „se úspěšnou a docela prostě šťastnou, jednoduchou bytostí tohoto světa“¹⁷ neredukuje jen k tragické situaci člověka, natož ke kříži, který nese vyvolenec ducha, ale díky kterému se zároveň s úsměvem hledí na to nedokonalé packání. Osamělost tvořivého myšlení propletá humor s přátelským obcováním, smíchem a rozprávěním,

kterému v lepších dobách padl za obětí spánek nejedné noci.

„Kniha, která není psána, aby změnila svět, je psána marně.“¹⁸ Deviza ve společnosti informačně přehlcené přepjatá a na pohled papírmaršová – a přitom nepopíratelně pravdivá. Copak vůbec jde vyslovit jakoukoliv pravdu o tomto nemocném světě, abys zároveň nežádal negaci její pravdivosti? A pokud bys nepsal s takovou naléhavostí, prozradí tě styl. Něco jiného ale je, když přijmeš onu nepřiléhavou pózu, kterou řečená deviza vyžaduje, a poctivě ve svém úsilí ztroskotáš. Jen jde o to vědět, že's ztroskotal až tam, kam se vůbec dalo doplout, a že ses plavil dobře. „Bene navigavi, cum naufragium feci,“¹⁹ uzavírá Pauza svou knihu.

Plavil se dobře a ztroskotával vždy poctivě. Čest památce Miroslava Pauzy.

Martin Profant

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
martin.profant@seznam.cz

17 Pauza, M., Tichost. Meditace k evangeliu podle Matouše 5,5, c.d., s. 122.

18 Pauza, M., *Idea strukturální demokracie. Politická filosofie na principu respektu k Řádu skutečnosti*, c.d., s. 789.

19 Tamtéž.